ग्रहणे जपस्य आवश्यकत्वम्।
"श्राद्धादेरनुरोधेन यदि जप्यं त्यजेन्नरः।
स भवेद्देवताद्रोही पितॄन् सप्त नयत्यधः॥"
इति सनत्कुमारीयवचनात्॥
वस्तुतस्तु आरब्धपुरश्चरणविषयमिदम्।
तथाहि।
"आरब्धे पुरश्चरणे यदि च ग्रहणं भवेत् तदा श्राद्धाद्यनुरोधेन जपं न त्यजेत्। एवं रात्रावपि पुरश्चरणविशेषे बोद्धव्यम्।" इति सर्व्वसमञ्जसम्॥ * ॥ योगिनीहृदये।
"कल्पोक्तविधिना मन्त्री कुर्य्याद्धोमादिकन्ततः।
अथवा तद्दशांशेन होमादींश्च समाचरेत्॥"
तथा।
"अनन्तरं दशांशेन क्रमाद्धोमादिकञ्चरेत्।
तदन्ते महतीं पूजां कुर्य्याद्ब्राह्मणभोजनम्॥।
ततो मन्त्रस्य सिद्ध्यर्थं गुरुं सम्पूज्य तोषयेत्।
एवञ्च मन्त्रसिद्धिः स्यात् देवता च प्रसीदति॥"
अत्र ब्राह्मणभोजनमावश्यकमेव।
"सर्व्वथा भोजयेद्विप्रान् कृतसाङ्गत्वसिद्धये।
विप्राराधनमात्रेण व्यङ्गं साङ्गं भवेद्ध्रुवम्॥"
क्रियासारे।
"दीक्षाहीनान् पशून् यस्तु भोजयेद्वा स्वमन्दिरे।
स याति परमेशानि! नरकानेकविंशतिम्॥
एवं यः कुरुते देवि! पुरश्चरणकं प्रिये!।
सर्व्वपापविनिर्म्मुक्तो देवीसायुज्यमाप्नुयात्॥"
यद्यपि पुरश्चरणपदं पञ्चाङ्गपरम्। तथा च।
"जपहोमौ तर्पणञ्चाभिषेको विप्रभोजनम्।
पञ्चाङ्गोपासनं लोके पुरश्चरणमुच्यते॥"
तथापि ग्रहणादौ पुरश्चरणपदं गौणं जपमात्रपरम्।
"सूर्य्योदयं समारभ्य यावत् सूर्य्योदयान्तरम्॥"
इत्यादौ तथादर्शनात् तत्र होमादेरभावात्। तर्हि कथं ग्रहणपुरश्चरणे होमादि इति चेत् वचनादेव। न च पुरश्चरणस्य पञ्चाङ्गत्वात् सर्व्वत्र तदेव स्यादिति वाच्यम्। ग्रहणे पुनस्तद्विधानमनर्थकं स्यात्। किञ्च ग्रहणे होमादिनियमात् नान्यत्र होमादिः। ग्रहणपुरश्चरणे होमादिविधानन्तु प्रकृतीभूतपञ्चाङ्गपुरश्चरणतुल्यताबोधनाय। अतएव ग्रहणे पञ्चाङ्गस्वरूपपुरश्चरणे कृते मुख्यप्रयोगेऽप्यधिकार इति प्रकटीकृतम्। तदकरणे पुनः केवलजपमात्रपुरश्चरणे कृते नाधिकार इति सर्व्वसम्मतमिति।
पुरश्चरणकालस्तु वाराहीये।
"चन्द्रतारानुकूले च शुक्ले पक्षे शुभेऽहनि।
आरभेत पुरश्चर्य्यां हरौ सुप्ते न चाचरेत्॥"
प्रतिप्रसवः। रुद्रयामले।
"कार्त्तिकाश्विनवैशाखमाघेऽथ मार्गशीर्षके।
फाल्गुने श्रावणे दीक्षा पुरश्चर्य्या प्रशस्यते॥"
ग्रस्तास्ते ग्रस्तोदये च दीक्षापुरश्चरणयोर्निषेधमाह तन्त्रान्तरे।
"ग्रस्तास्ते ह्युदिते नैव कुर्य्याद्दीक्षां जपं प्रिये!।
कृते नाशो भवेदाशु आयुःश्रीसुतसम्पदाम्॥"

अथ पुरश्चरणप्रयोगः।
तत्र तावत् भूमेः परिग्रहं कृत्वा पुरश्चरणप्राक् तृतीयदिवसे क्षौरादिकं विधाय वेदिकायाश्चतुर्द्दिक्षु क्रोशं क्रोशद्वयं वा क्षेत्रं चतुरस्रम् आहारादिविहारार्थं परिकल्प्य तत्र कूर्म्मचक्रानुरूपं मण्डलं विधाय एकभक्तं कुर्य्यात्। ततः परदिने स्नानादिकं विधाय शुद्धः सन् वेदिकायाश्चतुर्द्दिक्षु अश्वत्थोडुम्बरप्लक्षाणामन्यतमस्य वितस्तिमात्रान् दश कीलकान्, ॐ नमः सुदर्शनाय अस्त्राय फड़ितिमन्त्रेणाष्टोत्तरशताभिमन्त्रितान् वेदिकाया दशदिक्षु,
ॐ ये चात्र विघ्नकर्त्तारो भुवि दिव्यन्तरीक्षगाः।
विघ्नभूताश्च ये चान्ये मम मन्त्रस्य सिद्धिषु॥
मयैतत् कीलितं क्षेत्रं परित्यज्य विदूरतः।
अपसर्पन्तु ते सर्व्वे निर्व्विघ्नं सिद्धिरस्तु मे॥
इत्यनेन निखन्य तेषु ॐ नमः सुदर्शनाय अस्त्राय फड़ितिमन्त्रेणास्त्रं संपूज्य पूर्व्वादिक्रमेण इन्द्रादिलोकपालान् पूजयेत्। तद्यथा। ॐ भूर्भुवःस्वरिन्द्रलोकपाल इहागच्छ इत्यावाह्य पञ्चोपचारैरन्यांश्च पूजयेत्। तथा च मुण्डमालायाम्।
"पुण्यक्षेत्रादिकं गत्वा कुर्य्याद्भूमेः परिग्रहम्।
तथा ह्यमुकमन्त्रस्य पुरश्चरणसिद्धये।
मयेयं गृह्यते भूमिर्म्मन्त्रोऽयं सिध्यतामिति॥"
तथा।
"ग्रामे क्रोशमितं स्थानं नद्यादौ स्वेच्छया मतम्।
नगरादावपि क्रोशं क्रोशयुग्ममथापि वा॥
क्षेत्रं वा यावदिष्टन्तु विहारार्थं प्रकल्पयेत्।
आहारादिविहारार्थं तावतीं भूमिमाक्रमेत्॥
क्षारिवृक्षोद्भवान् कीलान् अस्त्रमन्त्राभिमन्त्रितान्।
निखनेद्दशदिग्भागे तेष्वस्त्रञ्च प्रपूजयेत्॥
लोकपालान् पुनस्तेषु गन्धाद्यैः पूजयेत् सुधीः।
ततो मध्यस्थाने क्षेत्रपालं वास्त्वीशञ्च संपूज्य सर्व्वविघ्नविनाशार्थं गणपतिं पूजयेत्। ॐ अद्येत्यादि अमुकगोत्रः श्रीअमुकदेवशर्म्मा मत्कर्त्तव्यामुकमन्त्रपुरश्चरणकर्म्मणि सर्व्वविघ्नविनाशार्थं गणेशपूजामहं करिष्ये। इति सङ्कल्प्य वेदिकामध्ये पञ्चोपचारैर्गणेशं पूजयेत्। तदुक्तम्।
"क्षेत्रपालादिकं तत्र पूजयेत् विधिवत्ततः।
क्षेत्रेशं वास्तुनामानं विघ्नराजं समर्च्चयेत्॥
दिक्पालेभ्यो बलिं दद्यात् ततः क्षेत्रं समाविशेत्॥"
ततो माषभक्तादिना पूजितदेवताभ्यो बलिं दद्यात्। ततः।
"ॐ ये रौद्रा रौद्रकर्म्माणो रौद्रस्थाननिवासिनः।
मातरोऽप्युग्ररूपाश्च गणाधिपतयश्च ये॥
विघ्नभूताश्च ये चान्ये दिग्विदिक्षु समाश्रिताः।
सर्व्वे ते प्रीतमनसः प्रतिगृह्णन्त्विमं बलिम्॥"
इत्यनेन दशदिक्षु भूतेभ्यो बलिं दद्यात्। ततो गायत्रीं जपेत्। तथा च।

"प्रातः स्नात्वा तु गायत्र्याः सहस्रं प्रयतो जपेत्।
ज्ञाताज्ञातस्य पापस्य क्षयार्थं प्रथमं ततः॥"
इति विद्याधराचार्य्यः॥ * ॥
यत्तु प्रातः स्नात्वा तु गायत्र्या अयुतं प्रयतो जपेत् इति। तत् पुनरत्यन्तपापशङ्कया। ॐ अद्येत्यादि अमुकगोत्रः श्रीअमुकदेवशर्म्मा ज्ञाताज्ञातपापक्षयकामोऽष्टोत्तरसहस्रगायत्रीजपमयुतगायत्रीजपं वा अहं करिष्ये। इति सङ्कल्प्य जपेत्। तत उपवासं हविष्यं वा कुर्य्यात्॥ * ॥
तत्परदिने उषसि स्नानादिकं कृत्वा स्वस्तिवाचनपूर्व्वकं सङ्कल्पं कुर्य्यात्। यथा विष्णुः ओम् अद्येत्यादि अमुकगोत्रः श्रीअमुकदेवशर्म्मा अमुकदेवताया अमुकमन्त्रसिद्धिप्रतिबन्धकताशेषदुरितक्षयपूर्व्वकतन्मन्त्रसिद्धिकामोऽद्यारभ्य यावता कालेन सेत्स्यति तावत्कालममुकदेवताया अमुकमन्त्रस्य इयत्संख्यजपतद्दशांशहोमतद्दशांशतर्पण-तद्दशांशाभिषेक-तद्दशांशब्राह्मणभोजनरूपपुरश्चरणमहं करिष्ये। इति सङ्कल्प्य भूतशुद्धिप्राणायामादिकं कृत्वा स्वस्वमुद्रां बद्ध्वा स्वस्वपूजापद्धत्युक्तक्रमेण देवतां संपूज्य दीपे प्रज्वलिते देवतां हृदये प्रातःकालं समारभ्य मध्यंदिनं यावत् जपं कुर्य्यात्। ततस्तद्दशांशहोम-तद्दशांश-तर्पण-तद्दशांशाभिषेक-तद्दशांशब्राह्मणभोजनङ्कुर्य्यात्। तथा च। सनत्कुमारतन्त्रे।
"प्रणवं तत्सदद्येति मासपक्षतिथावपि।
अमुकामुकगोत्रोऽहं मूलमुच्चार्य्य तत्परम्॥
सिद्धिकामोऽस्य मन्त्रस्य इयत्सङ्ख्यं जपन्ततः।
दशांशं हवनं होमाद्दशांशं तर्पणं ततः॥
दशांशं मार्ज्जनं तस्माद्दशांशं विप्रभोजनम्।
पुरश्चरणमेवं हि करिष्ये प्रागुदङ्मुखः॥"
तथा।
"दीपस्य ज्वलितस्याथ जपकर्म्म प्रशस्यते।
तद्दीपस्थानमाश्रित्य वातातपसहां कुटिम्॥
निर्म्माय विधिवत् कुर्य्यात् जपं तत्र शुभे दिने॥"
ततो होमस्ततस्तर्पणम्॥ * ॥
तन्त्रान्तरे।
"तर्पणन्तु ततः कुर्य्यात्तीर्थोदैश्चन्द्रमिश्रितैः।
जले देवं समावाह्य पाद्याद्यैरुदकात्मकैः॥
सम्पूज्य विधिवद्भक्त्या परिवारसमन्वितम्।
एकैकमञ्जलिं तोयं परिवारान् प्रतर्पयेत्॥
ततो होमदशांशेन तर्पयेत् परदैवतम्।
संपूर्णायान्तु सङ्ख्यायां पुनरेकैकमञ्जलिम्।
अङ्गादिपरिवारेभ्यो दत्त्वा देवं विसर्ज्जयेत्॥"*॥
तर्पणवाक्यन्तु मूलमुच्चार्य्य श्रीअमुकं तर्पयामि नमः। इति विष्णुविषयम्। तथा च गौतमीये।
"आदौ मन्त्रं समुच्चार्य्य श्रीपूर्व्वं कृष्णमित्यपि।
तर्पयामि पदञ्चोक्त्वा नमोऽन्तं तर्पयेन्नरः॥"
अन्यत्र मूलमुच्चार्य्य अमुकदेवतां तर्पयामीति।